

KÂDÎ BEYZÂVÎ'NİN *TUHFETÜ'L-EBRÂR* ADLI ESERİNDE HADİSLERDEKİ MECAZ-KİNAYE'NİN AÇIKLANMASINA KATKILARI*

Abdullah ÇİMEN**

Özet

Hadislerin doğru anlaşılması Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmakla mümkündür. Arapça'da edebî anlatım türlerinden mecaz ve kinaye de bu anlamda önem arz etmektedir. Nitekim genel anlamda mecaz ve kinaye Arap dilinde önemli anlatım türlerinden sayılır. Bu makalede ana hatlarıyla mecaz ve kinayenin mahiyetine değinilmiş ve bu iki anlatım türünün tanım ve farklılığa işaret edilmiştir. Kâdî Beyzâvî'nin ve *Tuhfetü'l-ibrâr* isimli eseri kısaca tanıtılmıştır. Kâdî Beyzâvî, Şîrâz ve Tebriz bölgesinde yaşamış ve İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser telif etmiş velûd bir âlimdir. Kâdî Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* eserine yazdığı bir şerh çalışmasıdır. Bu eser dilsel tahlilleri ile ön plana çıkarken, muhteva olarak fikhî, kelâmî meseleleri ele almakta ve muhtelif konulara da değinmektedir. Makalenin devamında eserde görülen bazı mecaz ve kinaye örnekleri zikredilmiş, Kâdî Beyzâvî'nin bu hadislere yaptığı izahlara temas edilmiştir. Neticede hadislerin doğru anlaşılması için önem arz eden mecaz ve kinaye ile ilgili Kâdî Beyzâvî'nin güçlü yorumları yapıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, Mecaz, Kinaye, Yorum.

Al-Baydawi's Contributions to Allusion and Metaphore in Hadiths in His *Tuhfah al-Abrar* Abstract

Understanding the hadiths correctly is possible by having a grasp of the subtleties of Arabic language. Allusion and metaphore that are of the literary expression types are significant in this respect. Thus, allusion and metaphore in general meaning are evaluated as a significant expression type in Arabic language. In this study, we give an outline of allusion and metaphore and point the differences between the two expressing type. Al-Baydawi's life and his *Tuhfah al-Abrar* were introduced. Al-Baydawi lived in Shiraz and Tabriz and was a productive scholar who wrote books in approximately every area of Islamic sciences. Al-Baydawi's *Tuhfah al-Abrar* is an exegesis of Begawi's *Mesabih al-Sunna*. This work both comes into prominence with its religious analysis and includes Islamic law, kalam and many more subjects. In the continuation of the study, some examples of allusion and metaphore in the book and al-Baydawi's explanations to these hadiths were mentioned. Finally, it was seen that al-Baydawi made strong interpretation about allusion and metaphore that are significant in order to understand the hadiths correctly.

Key Words: al-Baydawi, *Tuhfah al-Abrar*, Allusion, Metaphore, Interpretation.

-
- * Bu makale Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırlamakta olduğumuz "Kâdî Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-Ebrâr*'ı İle İbn Melek'in *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne*'sinin Muhteva ve Yöntem Açısından Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
 - ** Ar. Gör., Uşak Üniversitesi, Hadis ABD. Orcid: 0000-0003-2069-0769 abduallah.cimen@usak.edu.tr.

Giriş

Hiz. Peygamber'i bütün insanlığa son elçi olarak gönderen Allah-u Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de Hiz. Peygamber'e tebliğ, tezkiye, tebyîn ve teşr'i görevlerini vermiştir. Ayetlerde Hiz. Peygamber'e beyânın öğretildiği¹ zikredilmektedir. İlahi mesajın muhataplarına nasıl ulaştırılacağına ilişkin olarak da "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın"² buyrulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in ve hadislerin dilinin Arapça olması hasebiyle kullanılan üslûbun ve anlatım tarzının bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Zira anlatım tarzı bakımından hakikat-mecaz şeklinde ikili ayrıma gidilecek olursa, hadislerdeki mananın hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği o dilin özelliklerinin bilinmesiyle mümkündür.

Belâgat ilmi; meânî, beyân ve bedî'i içine alan ilim dalıdır.³ Meânî⁴; belâgatın sözün yerinde olma şartlarını inceleyen ilim dalı, beyân⁵; belâgat ilminin bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden ilim dalı, bedî'⁶ ise belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalı olarak tanımlanmaktadır.

Hiz. Peygamber'den nakledilen her türlü söz, fiil ve takrirler demek olan hadisler de Arap dilinin bütün unsurlarını ihtiva etmektedir. Anlatım tarzı olarak Hiz. Peygamber'in üslubu doğrudan ve dolaylı anlatım olarak da nitelendirilebilir. Buna göre doğrudan anlatım mesajın açık ve anlaşılır olarak bildirilmesi, dolaylı anlatım ise mesajı açık ifadeler yerine, onu anlaşılır kılmak, zihnine yerleştirmek için edebî tasvirler, mecaz, istiare, kinaye, meseller ve kıssalar yoluyla anlatılmasıdır.⁷

Hadislerdeki bu ikili anlatım tarzı anlamayı doğrudan etkilemektedir. Kastedilen mana dildeki hususi özellikleri dikkate alınmadığı takdirde muradın dışına çıkabilir. İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser vermiş olan Kâdî Beyzâvî (ö. 691/1291-1292), Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseri üzerine *Tuhfetü'l-ibrâr* isiminde şerh yazmıştır. Bu makalede Kâdî Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'da hadislerde geçen mecaz ve kinayeyi izah şekilleri ele alınacaktır.

1. Arap Dilinde Mecaz ve Kinaye

Makalenin konusunu oluşturan edebi sanatlardan mecaz ve kinayenin kavramsal çerçevesi ana hatlarıyla ele alınıp aralarındaki farka işaret edilecektir.

1.1. Mecaz

Arapça'da جاز fiilinin masdarı olarak gelen mecaz kelimesi, lügatte "geçmek", "bir sınırı veya bir yeri aşmak" manasında kullanılır.⁸ İstilahta ise sözün lügat anlamında kullanılmasını engelleyen bir karine ile beraber aralarında bulunan alakadan dolayı lafzın farklı bir anlamda kullanılmasıdır. Tanımdan anlaşılacağı üzere bir ifadenin mecaz olması için gerçek anlamda kullanılmadığına dair bir karine veya alaka olmalıdır. Mecazın çeşitleri arasında mecazı aklî ve mecazı lügavî zikredilmekte olup, mecazı lügavî de kendi içerisinde mecazı mürsel ve istiare şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁹

Arap dilindeki bu anlatım türünün Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde var olduğu âlimlerce genel olarak kabul edilmektedir. Bu konuda birçok eser yazılmakla beraber hem Kur'ân'daki hem hadislerdeki mecazla ilgili olarak iki ayrı eser telif eden Şerif Radî'nin (ö. 406/1015) eserleri burada

¹ er-Rahmân, 55/4.

² İbrahim, 14/4.

³ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 380, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

⁴ Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekir, *Miftâhu'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1987, s. 161.

⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, I, 162.

⁶ Cürçânî, Ebû Bekir Abdülkâhir, *Esrâru'l-belâğa fi ilmi'l-beyân*, (thk. Abdülhamîd el-Hindâvî), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2001, s. 283.

⁷ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 313-316.

⁸ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhah*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), I-VI, Beyrut 1987, III, 370.

⁹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi ulûmi'l-belâğa*, (thk. M. Abdülmün'im Hafâcî), I-III, Dâru'l-cîl, Beyrut ts, s. 82-92. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Mecaz", *DİA*, XXVIII, 217-220, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

zikredilmelidir. Şerif Radî, *Telhîsü'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân ve el-Mecâzâtü'n-nebeviyye* isimli bu eserlerinde Kur'ân'da ve hadislerde mecazın varlığını ortaya koymaktadır.¹⁰

1.2. Kinaye

Kinaye kelimesi كناية fiilinden türetilmiş mastardır. Kelimenin lügat manası “bir şeyi örtmek” demektir.¹¹ İbn Fâris'e (ö. 395/1004) göre kelimenin kökeni كنى dir. Bu kök için bir ismin başka bir isimle örtülüp gizlenmesi manası verilmektedir.¹² İstilah olarak anlatılmak istenen bir şeyi kendisine delalet eden başka bir ifade ile anlatmaktır.¹³ Kinayeyi mecazdan ayıran en önemli özelliği ise zikredilen ifadenin hakiki anlamda kullanılabilir olmasıdır. Mecazda ise zikredilen lafzın hakiki anlamda kullanımına engel teşkil eden bir karine ya da alaka bulunmaktadır. Kinaye yoluyla anlatımın “meknî bih” ve “meknî anh” şeklinde iki ana unsuru vardır. Mekkî bih sözündeki asıl ve gerçek anlam, meknî anh ise bununla kendisine işaret edilen ancak zikredilmeyen manadır. Mekkî bih ile meknî anh olan ifadeye kapalı bir şekilde işaret edildiği için ilk ifade örten, ikinci ifade ise örtülen konumunda olduğu için kinaye kelimesi kullanılmaktadır. Kinaye örtülü olarak anlatılmak istenen unsur açısından zattan (mevsuf), sıfattan ve nispetten kinaye olarak üç kısımda incelenmektedir.¹⁴ Kinaye'nin hadislerde daha çok açık veya doğrudan ifade edilmesi ayıp sayılan şeylerin anlatımında, Allah'ın gücü, yüceliği, merhameti, yaklaşması, bakması, gülmesi gibi ifadelerin anlatımında başvurulan bir sanat olmuştur.¹⁵

2. Kâdî Beyzâvî ve Tuhfetü'l-ibrâr

Kâdî Beyzâvî'nin hayatı ve hadis şerh kitabı *Tuhfetü'l-ibrâr* hakkında kısa bir tanıtımın yapılması uygun olacaktır.

2.1. Kâdî Beyzâvî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Tam adı Ebû Saîd¹⁶ veya Ebû'l-Hayr¹⁷ Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî olan Kâdî Beyzâvî, Şiraz yakınlarında bulunan Beyzâ kasabasında doğdu.¹⁸ İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser telif etmiş bir âlim olmasına rağmen İslam dünyasında yaşanan siyâsî gelişmelerin çalkantılı olduğu bir dönemde yaşamış olmasından dolayı hakkında kaynaklarda çok detaylı bilgi yer almamaktadır. Babasının Fars Atabeki Ebû Bekir b. Sa'd tarafından kâdilkudâtlığına getirilmesi sonucu ailesiyle birlikte Şîrâz'a gitmiştir.¹⁹ Fars Atabeki'nin Moğollarla iyi ilişkileri sayesinde dönemin şanslı sayılabilecek bölgelerinden olan ve Moğol istilasından kaçan ulemanın yerleştiği çevre bölge olan Şiraz'da canlı ilmî ortamı bulduğu söylenebilir.²⁰ Şiraz kâdilkudâtı olarak görev yapmıştır.²¹ Görevinde islâmî hükümleri titizlikle uygulamasından dolayı görevinden azledildi ve Tebriz'e gitti. Eserlerinin çoğunu burada telif ettiği söylenmektedir.²² Kâdî Beyzâvî'nin ilmî ortamlarda bulunup münazaralara katıldığı nakledilmektedir. Tebriz'de faziletli kimselerin ve vezirin de bulunduğu bir ilim meclisine tesadüfen denk gelmiş arka taraflara oturarak dersi dinlemiştir. Bu esnada müderrisin sorduğu bir soruya kimse cevap veremeyince kendisi bu soruyu yerli yerince cevaplamıştır. Müderris olayı şaşkınlıkla karşılarken, orada bulunan vezir ona kim olduğunu sormuş

¹⁰ Yavuz Köktaş, “Hadislerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-nebeviyye”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2, Erzurum 2001, s. 182.

¹¹ Cevherî, *es-Sihah*, VI, 2477.

¹² İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-lüga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-VI, Dâru'l-fikr, yy, 1979, V, 139.

¹³ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî), I-VIII, Beyrut 1988, V, 411.

¹⁴ Meydânî, Abdurrahmân b. Hasen el-Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, Menşetü'l-Me'ârif, Dimeşk 1996, II, 135-136.

¹⁵ Ramazan Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2013, s. 297-304.

¹⁶ Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-melâyîn, ts, IV, 110.

¹⁷ Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-şâfiyye el-kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Daru hicr, 1992, VIII, 157.

¹⁸ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XV, Dâru'l-fikr, Mısır 1986, XIII, 309.

¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 100.

²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Kâdî Beyzâvî”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5-6, İstanbul 1987-1988, s. 243.

²¹ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, VIII, 158.

²² Yusuf Şevki Yavuz, “Kâdî Beyzâvî”, s. 243.

ve Kâdî Beyzâvî kendisini takdim ettikten sonra ondan tekrar Şîrâz kadılığını talep etmiştir. Vezir onu takdirle karşılayarak isteğini yerine getirmiştir.²³ Bazı kaynaklarda onun Tebriz’de feyzinden istifade ettiği hocası Muhammed b. Muhammed el-Kütahtâî’den kadılığa tekrar dönmesi için vezire aracı olmasını istediği ve akabinde şeyhin vezir kendisini ziyarete geldiği bir vakit Beyzâvî’yi işaret ederek “bu adam âlim bir zattır, ancak kendisi cehennemden seccade miktarı bir yer talep etmektedir” dediği nakledilir. Vezirin de onu yeniden göreve getirdiği ancak Kâdî Beyzâvî’nin şeyhinin sözlerinden etkilenecek talebinden vazgeçtiği ve ömrünün geri kalan yıllarında tasavvufa intisap ederek eser telif etmekle geçirdiği anlatılmaktadır.²⁴

Kaynaklarda genellikle 685²⁵ yılında Tebriz’de vefat ettiği belirtilmekle beraber Şâfiî fakih ve tabakât âlimleri olan Sübkî ve İsnevî onun hicrî 691’de vefat ettiğini söylemektedir.²⁶ Kâdî Beyzâvî hakkında kaynaklarda imam, allâme, hadis²⁷, fıkıh, tefsir, usûl ve mantığı bilen²⁸, salih, zahid²⁹ gibi nitelermeler yer almaktadır.

Kâdî Beyzâvî’nin birçok ilimde yetkin bir âlim olmasından dolayı onun her ilimde farklı hocalarının olması nedeniyle burada ayrıma girmeksizin genel olarak isimlerinin zikredilmesi düşünülmüştür. Hocaları arasında, babası İmâdüddîn el-Beyzâvî, dayısı Şehâbeddîn el-Beyzâvî, Muînüddîn el-Keşkî, el-Büşkânî, Muhammed el-Kütahtâî, Cemâleddîn el-Hemedânî, Cemâleddîn el-Mekkî ve Gıyâseddîn Muhammed b. Esad zikredilmektedir. Kâdî Beyzâvî’nin talebeleri arasında ise Tâceddîn ez-Zencânî, Zeydüddîn el-Hûnecî, Zeynüddîn el-Henkî, Fahreddin el-Çarperdi, Abdurrahman el-İsfehânî, Kemâleddin el-Merâğî ve Bedreddin et-Tüsteri’nin olduğu belirtilmektedir.³⁰

Kâdî Beyzâvî’nin eserlerinin fazla olmasından dolayı isimlerinin zikredilmesiyle yetinilecektir. *Envârü’l-tenzîl*, *Havâssü’l-Kur’ân*³¹, *Tavâliu’l-envâr*, *Misbâhu’l-ervâh*, *Münthe’l-münâ fi şerhi esmâi’llâhi’l-hüsnâ*, *Minhâcü’l-vusûl*, *el-Gâyetü’l-kusvâ fi dirâyeti’l-fetâvâ*, *Tuhfetü’l-ebrâr*, *Lübbü’l-elbâb fi ilmi’l-i-râb*, *Nizâmü’t-tevârîh*, *Risâle fi ta’rifâti’l-ulûm ve mevzûâtihâ*, ve *Mirsâdü’l-ifhâm* ona ait olan eserlerdir.³² Kâdî Beyzâvî’ye nispet edildiği halde günümüze ulaşmayan ve lakap benzerliği sebebiyle ona ait olmadığı halde ona nispet edilen eserler de zikredilmektedir.³³

²³ Sübkî, *Tabakâtü’ş-şâfiyye*, VIII, 158; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, I-II, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrut ts, I, 249.

²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn an esâmî’l-kütüb ve’l-fünûn*, (nşr. M. Şerafettin Yaltkaya,) I-II, İstanbul 1941-43, I, 186.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 309; Safedî, Ebü’s-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzzeddîn, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafa), I-XXIX, Dâru ihyâi’t-türâs, Beyrut 2000, XVII, 206.

²⁶ Kâdî İbn Şühbe, Takıyyüddîn, *Tabakâtü’ş-şâfiyye*, (thk. Hâfız Abdülalîm Hân), I-IV, ‘Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1986, II, 172. Müstakim Arıcı “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri” adlı makalesinde vefat tarihi üzerinde birtakım mülahazalarda bulunmuş ve 691 yılının en doğru tarih olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Müstakim Arıcı, “Bir Biyografinin Yeniden İnşası”, *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Müstakim Arıcı, İsam Yayınları, İstanbul 2017.s. 65.

²⁷ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, I-XIII, Dâru’l-müsennâ-Dâru ihyâi’t-türâsi’l-arabî, Beyrut ts, VI, 98.

²⁸ Suyûtî, Celâleddîn, *Buğyetü’l-vuât fi tabakâtü’l-lügaviyyîn ve’n-nühât*, (Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim), I-II, el-Mektebetü’l-asriyye, Lübnan ts, II, 50.

²⁹ Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, (thk. Süleyman b. Salih), Suud 1997, s. 254.

³⁰ Müstakim Arıcı, “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, s. 93.

³¹ Eserlerinin zikredildiği kaynaklarda bu isme rastlanmasa da Süleymaniye Kütüphanesi’nde bir yazmada müstakim bir risale olarak yer almaktadır. Detaylı bilgi için bak. Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, VI, 102.

³² İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’ş-şâfiyye*, II, 173; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, I, 248; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, VI, 98. Toplu halde görmek için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Kâdî Beyzâvî”, s. 248-251.

³³ Eser isimleri için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, VI, 102.

2.2. Tuhfetü'l-ibrâr

Kaynaklarda eser *Tuhfetü'l-ibrâr* ismiyle Kâdî Beyzâvî'ye nispet edilmektedir.³⁴ Eseri neşreden muhakkik mukaddimesinde esas aldıkları yazma nüshalarda eserin *Şerhu'l-mesâbih* şeklinde geçtiğini belirtmektedir.³⁵ Kâdî Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*'de Mâide sûresinin 38. ayetinin tefsirinde eserine bu isimle atıf yapmaktadır.³⁶ A'râf sûresinin 173. ayetinin tefsirinde ise "Mesâbih hakkındaki şerhimde" şeklinde işaret etmektedir.³⁷

Kâdî Beyzâvî eserin mukaddimesinde, Beğavi'nin *Mesâbihü's-sünne*'sinde anlaşılması güç ifadeleri açıklamada kolaylık sağlamayı, müşkilâtı çözmeyi, aşılması zor meseleleri açıklamayı, sırlarını keşfetmeyi ve gücü yettiğince hevâ ehlini de bu kaygan tehlikeli duruma karşı uyarmayı, onları kuşatan cehaletlerine karşı da doğruyu göstermeyi istediğini ifade etmiştir. Allah'tan bu eserini tevfiğe erdirmesini bu eserin kıyamet günü kendisi için hidayet vesilesi olmasını, sıratı müstakimde önünde ve sağında yürüyen bir nur olmasını temenni etmektedir.³⁸ Eserin mukaddimesi dört kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde *Mesâbih*'i rivâyet etme yollarından bahseder. Kâdî Beyzâvî, *Mesâbih*'i babasından defalarca dinlediğini belirtmiş ve Beğavi'ye kadar uzanan silsileyi burada nakletmiştir. *Mesâbih*'in icazetini ise dayısı Şehâbeddîn el-Beyzâvî'den aldığını belirtmiş ayrıca daha başka tariklerin de olduğunu ancak sözü fazla uzatmamak için bu kadarıyla yetindiğini belirtir.³⁹ İkinci olarak Kur'an ve sünnetin aynı vadiden olduğunu vurgulayarak kısa bir ilimler tasnifi sunmuştur. Üçüncü kısımda Kur'an ve sünnetin münasebetinden bahsetmiş, burada hadisleri akâid, ahkâm ve ahbâr şeklinde üç kısma ayırmıştır. "O hevâsından konuşmaz"⁴⁰ ayetine değinerek sünnetin de vahiy olması bakımından ayetler gibi olduğunu vurgulamıştır. Ancak ayetlerle hadisler arasındaki farklara da işaret etmiştir. Mukaddimenin dördüncü kısmında da hadis çeşitlerine değinen Kâdî Beyzâvî özellikle hadis uydurma gerekçelerine kısaca temas etmiş, hadis usulüne dair de bir takım değerlendirmeler yapmıştır.⁴¹

Kâdî Beyzâvî'nin eserdeki şerh metodunda kelime ve irab tahlilleri dikkat çekmektedir. Mukaddimedeki ifadesine göre anlaşılması güç ifadeleri açıklayıp, müşkilâtı çözmeyi hedeflemesi⁴² eserin bu yönden güçlü olduğunu göstermektedir. Kelimelerin zaptına önem gösteren Beyzâvî, hadislerin şerhinde kelime⁴³ ve i'râb tahlillerine⁴⁴, kelimelerin cemi-müfredine⁴⁵ yer vermiş, kelimenin aslına işaret etmiş⁴⁶, bazen de şiiirden destek almıştır.⁴⁷ Hadislerin izahında hadisler⁴⁸ ve ayetlerden⁴⁹ de faydalanmıştır. Kelimelerin zaman zaman Farsça kullanımlarına da işaret etmiştir.⁵⁰

³⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 98. Kehhâle, "Onu *Tuhfetü'l-ibrâr* diye isimlendirdi" diyerek eseri Kâdî Beyzâvî'ye kesin olarak nispet etmektedir. Ayrıca ona göre bu isim bizzat Kâdî Beyzâvî tarafından verilmiştir. Kâtip Çelebi de eseri bu isimle ona nispet etmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1698.

³⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, (Muhakkikin mukaddimesi) I, 23. Eser bazı kaynaklarda da bu isimle zikredilmektedir. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 173; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 248.

³⁶ Kâdî Beyzâvî, Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı) I- II, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabi, Beyrut 1997, II, 126.

³⁷ Kâdî Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 41.

³⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbihü's-sünne*, (thk. Nüreddîn Tâlib), I-III, Dâru'n-nevâdir, Katar 2012, (Beyzâvî'nin mukaddimesi) I, 3-4.

³⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, (Beyzâvî'nin mukaddimesi) I, 4-6.

⁴⁰ en-Necm, 53/3.

⁴¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, (Beyzâvî'nin mukaddimesi) I, 4-14.

⁴² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, (Beyzâvî'nin mukaddimesi) I, 3-4.

⁴³ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 166, I, 324, I, 535; II, 12, 428, III, 217.

⁴⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 33, 55, 121, 525; II, 88, 96, 112, 440, 581; III, 12, 23, 110, 242, 300, 378, 537, 577.

⁴⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 34, 35; II, 231, 374, 581; III, 23, 37, 108, 463.

⁴⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 126, 155, 309, 421; II, 24, 169, 250, 359, 439; III, 211, 386, 514.

⁴⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, 47, 132, 249, 433; II, 65, 77, 155, 168, 260.

⁴⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 52, 190, 297; II, 14, 62, 147; III, 48, 394, 425.

⁴⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 27, 30, 65, 82; II, 76, 173; III, 24, 152, 259, 422.

⁵⁰ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, I, 341; III, 94, 107, 299.

Hadislerde geçen mecaz⁵¹, kinâye⁵², teşbih⁵³, istiare⁵⁴, temsil⁵⁵ gibi edebi sanatlara özellikle işaret etmiştir.

Muhtevâ olarak fikhî rivâyetlerde iki temel metodun takip edildiği görülür. Birincisine göre Beyzâvî konuyla ilgili mezhep imamlarının görüşlerini zikrederek hadisi izah eder.⁵⁶ İkincisine göre de mezhep imamlarının fikhî görüşlerini zikretmeden “hadis şuna delâlet eder” gibi lafızlarla hüküm çıkarmasıdır.⁵⁷

Beyzâvî kelamdaki bazı konulara da temas eder. Bu bağlamda îman-amel ilişkisi⁵⁸, îman-İslâm terimlerinin mahiyeti⁵⁹, çocukken ölen müşrik çocukların ahiretteki durumu⁶⁰, Allah’ın isim ve sıfatları⁶¹, şefaât⁶², kabir azabı⁶³, kader⁶⁴ gibi konular zikredilebilir. Mu‘tezile⁶⁵, Mürcie⁶⁶ ve Şîa’yı⁶⁷ birçok yerde eleştirdiği görülür. Beyzâvî’nin zaman zaman tasavvufî yorumlar yaptığı da görülür.⁶⁸

Hadis ilmine dair sünnet-vahiy ilişkisi⁶⁹, ihtilâfu’l-hadîs⁷⁰, nâsih-mensûh⁷¹, müşkilü’l-hadis⁷² konularında da izahlar yaptığı dikkat çekmektedir.

3. Tuhfetü’l-ibrâr’da Mecaz

Kâdî Beyzâvî hadislerde mecâzî ifadelerin olduğu yerlerde çeşitlerine işaret etmeksizin en genel ifadeyle “mecaz” tabirini tercih etmektedir. Beyzâvî aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere bazı hadislerdeki ifadeleri mecâza hamlederek kastedilen mananın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Burada örneklerin birbirinden bağımsız olması hasebiyle birçok örneğe yer verilecek ve Beyzâvî’nin bu hadisleri hangi manalara hamlettiği zikredilecektir.

Örnek 1: Hz. Peygamber “İmanın yetmiş küsur şubeden ibarettir. En yükseği “Allah’tan başka ilah yoktur” demek, en aşağısı da eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır.”⁷³ buyurmuştur. Hadisi açıklarken Beyzâvî, إمطة الأذى عن الطريق / yolda eziyet veren şeyleri kaldırmanın imanın hakiki anlamda kendisi olmadığını burada zikredilen imanın, mecâzî olarak amel anlamında olduğunu belirtmektedir. Ona göre ameller imanı tamamlayan unsurlar olup imanın semeresidir.⁷⁴ Ayrıca hadiste zikredilen yetmiş küsur ifadesinin de mecaz olduğunu ifade eder. Burada zikredilen sayının kesret yani çokluk anlamında olduğuna işaret ederek Tevbe sûresi 80. Ayetini “Onların bağışlanması için Allah’a ister dua et ister etme. Onların affedilmesi için yetmiş kere de tevbe etsen Allah onları bağışlamayacaktır” görüşüne delil olarak zikreder.⁷⁵

Örnek 2: Bir hadiste “Âdemoğlu’nun hepsinin kalbi Rahmân’ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Onu, tek bir kalp gibi dilediği gibi evirip çevirir”⁷⁶ buyrulur. Beyzâvî hadiste geçen “إن

⁵¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 35, 488; II, 12, 90; III, 26, 104.

⁵² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 102, 363; II, 391, 406; III, 329, 403.

⁵³ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 487; II, 336; III, 363.

⁵⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 362; III, 155, 260, 509.

⁵⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 363; III, 259, 394.

⁵⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 192, 215; II, 232, 281, 467; III, 48.

⁵⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 270, 317; II, 121, 146, III, 115.

⁵⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 32, 74.

⁵⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 31.

⁶⁰ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 94, 103, 110.

⁶¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 20, 23, 35, 52.

⁶² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 405.

⁶³ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 114.

⁶⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 30, 89, 95.

⁶⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 54, 60, 62, 74.

⁶⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 109.

⁶⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 411, 465-466, III, 552.

⁶⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 20, 30; II, 35, 37, 44.

⁶⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 34, 116, 135; II, 584; III, 311.

⁷⁰ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 181-182; III, 23, 126, 213, 241.

⁷¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 173; II, 510.

⁷² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 58.

⁷³ Müslim, “İmân”, 58. Ayrıca bkz. Buhârî, “İmân” 3; Ebû Dâvûd, “Sünnet” 14.

⁷⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 31-32.

⁷⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 35.

⁷⁶ Müslim, “Kader” 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 130.

قلوب بني آدم كلها بين إصبعين من أصابع الرحمن / kalplerin parmakları arasında olmasını” mecaza hamlederek bu ifadeyi Allah’ın kullarının kalplerine tam anlamıyla müttalî olmasıyla açıklamıştır. Burada görüşüne delil olarak Şems sûresi 8. Ayeti “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene..*” ayetini getirmektedir.⁷⁷

Örnek 3: Hz. Peygamber bir hadiste “*Kim ilim öğrenmek için bir yola koyulursa, Allah Teâlâ onu cennet yollarından birine sevk eder. Muhakkak Melekler, ilim tâliblerinden hoşlandıkları için onlara kanat gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklar bile âlimlerin başışlanması için Allah’a yalvarırlar. Bir âlimin sadece ibadetle uğraşan bir kimseye üstünlüğü, on dördüncü gecesinde ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır. Peygamberler dirhem dinâr değil, sadece ilmi miras bırakmışlardır. İşte bu ilim mirasına konan kimse, çok büyük bir kısmet kazanmış olur*”⁷⁸ buyurmuştur. Beyzâvî “*وضع الملائكة أجنحتها لطالب العلم / ilim taliplerine meleklerin kanatlarını gerdiği*” ifadesinin mecaz olduğunu belirtir. Burada İsrâ sûresinin 24. ayetini “*Onlara merhamet ve alçakgünüllülikle kol kanat ger*” zikreder. Hadiste geçen bu mecâzî ifadenin meleklerin onun yolunu kolaylaştırması ve hızlandırması gibi manalara geldiğini belirtir.⁷⁹

Örnek 4: Namaz vakitleri ile ilgili bir hadisin sonunda “*Sabah güneş doğunca namazdan vazgeç. Çünkü güneş, şeytanın iki boynuzu arasından doğar*”⁸⁰ ifadesi yer almaktadır. Beyzâvî, hadiste geçen “*فإنها تطلع بين قرني الشيطان / güneşin şeytanın iki boynuzu arasından doğması*” ifadesinin mecaz olduğunu belirterek burada kastedilen manayı şeytanın bu vakitlerde harekete geçerek insanlara musallat olması ve en çok bu vakitlerde telkin vermesi olarak açıklamaktadır.⁸¹

Örnek 5: Hz. Peygamber bir hadisinde “*Cehennem rabbine şikâyette bulunarak ‘Ya Rabbi! Bir kısmım bir kısmımı yedi. Allah da onun iki defa nefes almasına izin verdi. Nefesin biri kış mevsiminde diğeri de yaz mevsimindedir. İşte hissettiğiniz en soğuk ile en sıcak budur*”⁸² buyurmuştur. Beyzâvî hadiste geçen “*أكل بعضي بعضا / Bir kısmım bir kısmımı yedi*” ifadesinde mecaz olduğunu belirtmiştir. Ona göre burada cehennemın büyük ve fazla olması, kaynaması ve cüzlerinin kalabalık olması nedeniyle her cüzün diğeri yok etme isteği kastedilmektedir.⁸³

Örnek 6: Hz. Peygamber’in rüyasında Allah-u Teâlâ ile konuşmasını içeren uzun bir hadiste⁸⁴ yer alan “*فوجدت بردها بين ثديي / elini iki kürek kemiğim arasına koydu*” ifadesinin mecaz olduğunu ve bununla Allah’ın ona olan lütfunu artırmasının kastedildiğini söyler.⁸⁵

Örnek 7: Hz. Peygamber bir hadisinde “*Sizden biri uyuduğu zaman şeytan onun ense köküne üç düğüm atar...*”⁸⁶ buyurmuştur. Hadiste yer alan “*şeytanın ense köküne üç düğüm atması*” ifadesinin mecaz olduğunu düşünen Beyzâvî, buradaki maksadın şeytanın ayartması/telkin etmesi ile kişiye uykuyu sevdirmesi, istirahatı güzelleştirip süslü göstermesi ve ayağa kalkmaktan alıkoyması olduğunu belirtmektedir.⁸⁷

Örnek 8: Hz. Peygamber “*Ramazan ayı girdiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemın kapıları kapatılır, şeytanlar da zincirlenir*”⁸⁸ buyurmuştur. Beyzâvî hadiste geçen “*وسلسلت الشياطين / şeytanlar zincirlenir*” ifadesinin mecaz olduğunu belirterek ifadeden maksadın şeytanın vesveselerinin engellenmesi, nefsin, şeytanın vereceği vesveselere karşı başkaldırması ve kişinin, şeytanın kendisini günaha sokma hususundaki ihtiraslarını sonlandırmasıdır.⁸⁹

⁷⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 99.

⁷⁸ Tirmizî, “İlim” 19; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

⁷⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 153.

⁸⁰ Müslim, “Mesâcid”, 173; Ebû Dâvûd, “Salât”, 5; İbn Mâce, “İkâmetü’-salât”, 148.

⁸¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 234.

⁸² Buhârî, “Mevâkîf”, 9; Müslim, “Mesâcid”, 185.

⁸³ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 237.

⁸⁴ Tirmizî, “Tefsîr”, 39.

⁸⁵ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 262.

⁸⁶ Buhârî, “Bed’ül-halk”, 11, “Teheccüd”, 12; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 207.

⁸⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 362.

⁸⁸ Buhârî, “Savm”, 5.

⁸⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 488.

Örnek 9: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Üç dua reddedilmez. Oruçlunun iftar anında yaptığı dua, âdil imamın duası ve mazlumun duası. Allah o duaları bulutların üstüne yükseltir ve semanın kapıları açılır. Ve Allah-u Teâlâ şöyle buyurur ‘İzzetime yemin olsun ki bir süre sonra bile olsa sana yardım edeceğim.’”⁹⁰ Hadiste zikredilen “يفتح لها أبواب السماء / semanın kapılarının açılması” ifadesinin mecaz olduğunu belirten Beyzâvî, bununla yüce/ulvî tesirlerin verilmesinin kastedildiğini belirtir. Yani bütün semavî sebeplerin, zalimden intikam almak ve ona bir ümitsizlik indirmek için toplanması kastedilir.⁹¹

Örnek 10: Bir hadiste; Abdullah b. Mes’ûd’a şu ayeti sorduk: “Allah yolunda öldürülenleri asla ölü sanmayın, bilâkis onlar Rabbleri katında diri olup rızıklanmaktadırlar”.⁹² Abdullah b. Mes’ûd cevâben “bakın buraya! Biz bunu vaktiyle Hz. Peygamber’e sorduk da şöyle buyurdu “Onların ruhları yeşil bir takım kuşların karnındadır. Onların arşa asılı kandilleri vardır. Cennette istedikleri yerde dolaşır, sonra bu kandillere inerler. Rableri onlardan öyle bir haberdar olur ki kendilerine ‘bir şey arzu eder misiniz?’” diye sorar. Daha ne isteyelim, işte cennette dilediğimiz yerde dolaşıyoruz, derler. Rableri bu soruyu kendilerine üç defa tekrarlar. Onlar da bu durumdan kurtulamayacaklarını görünce ‘Yâ Rabbi! Ruhlarımızı bedenlerimize iade etmeni dileriz, tâ ki senin yolunda bir defa daha öldürülelim’, derler ve bir hacetleri olmadığını görünce bırakılırlar.»⁹³ buyurdular. Beyzâvî’ye göre, hadiste geçen “هل تشتهون شيئاً / Allah’ın onlara üç defa bir şey arzu eder misiniz” şeklinde sorması mecâzî bir anlatımdır, bu ifade onlara verilen lütuf ve ikramın çokluğunu ifade etmek üzere zikredilmiştir.⁹⁴

Örnek 11: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur “Hacca gidecek veya umre yapacak olan kimse ile Allah yolunda savaşacak olan kimsenin dışında hiçbir kimse deniz nakliye araçlarına binemez. Çünkü denizin altında ateş, ateşin altında da deniz vardır.”⁹⁵ Hadisin sonunda yer alan “فإن تحت البحر ناراً وتحت النار بحراً / denizin altında ateş, ateşin altında deniz vardır” ifadesini Beyzâvî, mecaz olarak anlamış ve denizin korku ve tehlikelerle dolu olmasının kastedildiğini belirtmiştir. Bu tür bir yolculukta birçok afet, helak olma gibi tehlikeler bulunmaktadır.⁹⁶

Örnek 12: Hz. Peygamber “Şüphesiz ki şeytan, üzerine Allah’ın adı anılmayan yemeği helal sayar”⁹⁷ buyurmuştur. Beyzâvî bu hadiste “إن الشيطان يستحل الطعام أن يذكر اسم الله عليه / şeytanın helal sayması” ifadesinin mecaz olduğunu ve bununla bereketin yok olup gitmesinin, Allah’ın bu durumdan razı olmamasının kastedildiğini açıklar.⁹⁸

Beyzâvî genel olarak hadislerde zikredilen insanlara has olan bazı özelliklerin Allah’a nispet edildiği ifadeleri mecâz olarak anlamış ve bu ifadeleri yorumlamıştır. Zikredilen örneklerde görüleceği üzere yeri geldiğinde görüşünü desteklemek için ayetlerden de delil getirmiştir.⁹⁹

4. Tuhfetü’l-ibrâr’da Kinaye

Beyzâvî kinâye tabirini genel anlamıyla kullanmaktadır. Hadislerde kinâye yoluyla anlatılmak istenen hakikatleri izah etmektedir. Mecaz kısmında olduğu gibi birçok hadiste zikredilen ifadenin aslında kinâye yoluyla başka hakikatleri açıkladığı görülecektir.

Örnek 1: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur “Muhakkak ki Allah-u Teâlâ uyumaz, onun uyuması da gerekmez. Tartıyı alçaltır ve yükseltir. Gecenin ameli ona gündüzün amelinden önce, gündüzün ameli de gecenin amelinden önce yükseltilir. Onun hicâbı nurdur. Eğer onu açacak olsaydı

⁹⁰ Tirmizî, “Deavât”, 119, 125; İbn Mâce, “Sıyâm”, 48.

⁹¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 12.

⁹² Âl-i İmrân, 3/169.

⁹³ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 27.

⁹⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 585.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 9.

⁹⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 595.

⁹⁷ Müslim, “Eşribe” 102.

⁹⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, III, 104.

⁹⁹ Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bkz. Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 239, 497; II, 90, 139; III, 26, 417.

*vechinin sübhâtü basarının*¹⁰⁰ *değdiği bütün mahlûkâtı yakardı*”.¹⁰¹ Beyzâvî hadiste zikredilen “يخفض القسط ويرفعه / tartıyı alçaltır ve yükseltir” ifadesinin rızkı bol veya dar vermesinden kinaye olarak söylendiğini belirtir.¹⁰²

Örnek 2: Hz. Peygamber’in rüyasında Allah Teâlâ ile konuşmasını ihtiva eden uzun bir hadiste yer alan “فوضع كفه بين كتفي فوجدت بردها بين ثديي / (Allah) elini iki göğsümün arasına koydu ve elinin soğukluğunu iki göğsüm arasında hissettim”¹⁰³ sözünü Beyzâvî, feyiz ve bereketin Hz. Peygamber’e ulaşır tesir etmesinden kinaye olarak zikredildiğini belirtir.¹⁰⁴

Örnek 3: Hz. Peygamber’in yanında bir gece namaza kalkmadan sabaha kadar uyuyan bir adamın sözü edildi. Hz. Peygamber “*Şeytan onun kulağına bevl etmiştir*” buyurmuştur.¹⁰⁵ Beyzâvî hadiste zikredilen “بال الشيطان في أذنه / şeytanın kulağına bevl etmesi” ifadesinin teşbih ve temsil olduğunu belirtmiş, bununla uykunun ağırlığının namaza kalkmaktan alıkoyması ve kendisini uyuracak bir müezzinin sesinin bulunmayışının kastedildiğini söylemiştir. Onun yaşadığı bu durumun da temsil ve teşbih ile işitmesi ağırlaştı, hisleri fasit oldu anlamında bu tabirle ifade edildiğini bildirir. Yine “şeytanın kulağına bevl etmesi” tabirinden kişinin namazı küçümsemesinden ve hafife almasından kinaye de olabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶

Örnek 4: Hz. Peygamber “*Ramazan ayı girdiği zaman semanın kapıları açılır*”¹⁰⁷ buyurmuştur. Beyzâvî hadiste zikredilen “فتحت أبواب السماء / semanın kapılarının açılması” ifadesinin Allah’ın rahmetinin inmesinden ve kulların tâatlerinin herhangi bir engel olmaksızın semaya yükselmesinden kinaye olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸

Örnek 5: Bir hadiste şöyle buyrulur “*Ramazanın son on gününde Hz. Peygamber kulluğa soyunup kolları sıvardı. Gecesini ihya eder, ailesini uyandırır.*”¹⁰⁹ Beyzâvî, hadiste zikredilen “مئزره -Mi’zerahû- / kulluğa soyunup kolları sıvardı” kelimesinin kinaye olduğunu bununla Hz. Peygamber’in gayretini artırmasının, tâatte ciddiyetinin veya kadınlardan uzaklaşıp, onlarla birlikte olmaktan kaçınmasının kastedildiğini belirtir.¹¹⁰

Örnek 6: Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır “*Kim elini tâatten çekerse kıyamet gününde Allah’a hiçbir delili olmadığı halde kavuşur. Her kim boynunda bir biat olmadığı halde ölürse, câhiliye ölümü gibi ölür.*”¹¹¹ Bu hadiste Beyzâvî, el koymanın anlaşma yapmaktan kinaye, eli çekmenin de anlaşmayı bozmaktan kinaye olarak kullanıldığını belirtir. Yani burada itaat/biat etmezse anlamına gelmektedir.¹¹²

Örnek 7: Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır “*İnsanlar mahşerde üç grup olarak haşredilirler. Birinci fırka gelecek hayatı arzu eden, geride kalan dünya hayatından nefret eden gruptur. Bunlar azık ve binekleri bol olan kimselerdir. İkinci grup ise ikisi bir deve, üçü bir deve, dördü bir deve, onu bir deve üzerinde sevk olunurlar. Kalanları da -üçüncü fırka- bir ateş önüne katıp götürür. Onların istirahatata çekildikleri yerde ateş de istirahat eder, onların geceledikleri yerde geceler, onların sabahladıkları yerde de sabahlar. Ve onlarla beraber yürüyüp akşamladıkları yerde akşamlar*”¹¹³ Bu hadisin şerhinde Beyzâvî, “اثان على بعير وثلاثة على بعير وأربعة على بعير وعشرة على بعير”

¹⁰⁰ Burada zikredilen “vechinin sübhâtü” ifadesindeki sübhât kelimesi sübha / سبحة’nın cemisi olup nur, celâl ve behâ anlamındadır. Yani “Allah eğer nur ve celâlini açacak olursa bütün mahlûkâtı yakardı” anlamına gelmektedir. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-arabî, Beyrut 1392, III, 13-15. Hadiste zikredilen bu ifade için farklı anlamlar da verilmiştir. Bu görüşler için mesela bkz. İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen, *Müşkilü’l-hadis ve beyânüh*, (thk. Mûsâ Muhammed Ali), Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1985, s. 213-216.

¹⁰¹ Müslim, “İmân”, 293.

¹⁰² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 102.

¹⁰³ Tirmizî, “Tefsîr”, 39.

¹⁰⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 262.

¹⁰⁵ Buhârî, “Teheccüd” 13, “Bed’ül-halk”, 11; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn” 205.

¹⁰⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 363.

¹⁰⁷ Buhârî, “Savm”, 5.

¹⁰⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 487-488.

¹⁰⁹ Buhârî, “Fadlu leyleti’l-kadr”, 5.

¹¹⁰ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, I, 512.

¹¹¹ Müslim, “İmâre”, 58.

¹¹² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 548.

¹¹³ Buhârî, “Rikâk” 118; Müslim, “Cennet”, 59.

/ ikisi bir deve, üçü bir deve, dördü bir deve, onu bir deve üzerinde sevk olunurlar” ifadesinde kinaye ve temsil olduğunu vurgular ve bundan maksadın onların derece ve mertebelerinin yüksekliği olduğunu belirtir.¹¹⁴

Örnek 8: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur “*Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesap ve azap görmeden cennete koyacağını vaat etti, aynı zamanda her bin kişiyle birlikte yetmiş bin kişi ve Rabbimin isteyeceği kadarının üç mislini de vaat etti.*”¹¹⁵ Beyzâvî bu hadiste zikredilen “yetmiş bin kişinin” kesretten kinaye olduğunu açıklar ve bununla çok fazla kişinin kastedildiğini belirtir.¹¹⁶

Örnek 9: Hz. Peygamber “*Sa’d b. Muâz’ın ölümüne arş titredi*”¹¹⁷ buyurmaktadır. Beyzâvî bu hadiste zikredilen “*اهتر عرش / arşın titremesi*” ifadesinin kinaye olduğunu belirterek, bu ifadeyle kastedilenin sürur/sevinç ve onun semaya taşınmasının müjdesi olduğunu söyler. Bu görüşü destekler mahiyette başka bir hadisin “*Şehitlerin ruhları kandiller içinde arşın altında asılı durmaktadır*”¹¹⁸ kısmını zikreder.¹¹⁹

Beyzâvî’nin şerhinde kinaye tabirini de türlerine değinmeksizin en genel anlamıyla *كناية* şeklinde kullandığı görülmektedir.¹²⁰ Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla hadislerde Allah’a nispet edilen bir takım fiillerin kinaye ile açıklandığı öne çıkmaktadır. Bunun dışında hakiki anlamı dışında başka bir manaya işaret ettiği düşünülen pek çok hadisin bu kapsamda izah edildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

İslam dininin iki temel kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve sünnettir. Bu iki kaynağın dili ise Arapçadır. Dolayısıyla hem ayetlerin hem de hadislerin doğru anlaşılması Arap dilinin inceliklerinin bilinmesiyle mümkündür. Bu makalede hadislerde bir anlatım türü olarak karşımıza çıkan mecaz ve kinayenin kavramsal çerçevesi sunulmuş ve buna göre bu iki kavramın belâgat ilminde beyan ilminin bir konusu olarak ele alındığı görülmüştür.

Kâdî Beyzâvî’nin Moğol istilası sonrası güvenli bölge olarak öne çıkan Şîrâz ve Tebriz bölgesinde yaşayan ve İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser veren bir âlim olduğu dikkat çekmektedir. Hadis ilmine dair yazdığı *Tuhfetü’l-ibrâr* adlı şerhin velûd bir âlimin kaleminden çıkan orta hacimli bir şerh olduğu ve dilsel tahlilleriyle ön plana çıktığı görülmüştür. Bunun yanı sıra eserinde fikhî ve kelâmî konulara değinmiş ve daha birçok muhtelif konuya da temas etmiştir.

Hadislerin doğru anlaşılması için bilinmesi gerekli olan edebî sanatlardan mecaz ve kinaye ile ilgili örnekler üzerinden Beyzâvî’nin getirdiği izahlar incelenmiştir. Zikredilen örnekler ve Beyzâvî’nin izahlarından anlaşıldığı kadarıyla mecaz ve kinaye olduğu belirtilen hadislerden kastedilen mananın anlaşılması dildeki vukûfiyeti gerektiren bir husustur. Beyzâvî, kullanım itibariyle mecaz ve kinaye tabirlerini, belâgat kitaplarında zikredilen çeşitlerine değinmeksizin en genel kullanımıyla zikretmiştir. Beyzâvî hadislerdeki mecaz ve kinaye örneklerinde mesela Allah’a nispet edilen bazı fiilleri mecaz ya da kinaye kapsamında açıklamıştır. Bir hadiste zikredilen “*Kalplerin Rahmân’ın parmakları arasında olmasını*” mecaza hamlederek bu ifadeyi Allah’ın kullarının kalplerine tam anlamıyla müttalî olmasıyla açıklamıştır. Başka bir hadiste de “*Tartıyı alçaltır ve yükseltir*” ifadesinin, Allah’ın rızık bol veya dar vermesinden kinaye olarak söylendiğini belirtmiştir. Allah’a nispet edilen fiillerin dışında hadislerde zikredilen pek çok anlatımın mecaz ve kinaye yoluyla farklı anlamları taşıdığını ifade etmiştir. Beyzâvî’nin yaptığı yorumlarda görüşüne destek olarak ayetlerden de faydalandığı görülmüştür. Hadislerin doğru anlaşılması için Beyzâvî’nin ilgili örneklerle getirdiği izahların makul düzeyde olduğu görülmüştür. Beyzâvî’nin mecaz ve kinaye örnekleri üzerinden yaptığı yorumlar onun dildeki yetkinliği ile beraber bu konudaki örneklerin açıklanmasındaki maharetini de göstermektedir.

¹¹⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, III, 394.

¹¹⁵ Tirmizî, “Sıfetu’l-kıyâme”, 12; İbn Mâce, “Zühd” 34.

¹¹⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, III, 403.

¹¹⁷ Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 12.

¹¹⁸ Müslim, “İmâre”, 121.

¹¹⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, III, 571.

¹²⁰ Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bkz. Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, II, 167, 391, 406; III, 289-290, 329.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid ve dğr), I-XLV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. M. Fuad Abdülbâki ve dğr.), I-IV, Kâhire 1979.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhah*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), I-VI, Beyrut 1987.
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir, *Esrâru'l-belâğa fî ilmi'l-beyân*, (thk. Abdülhamîd el-Hindâvî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2001.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I-II, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru's-selâm, Riyad 2009.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (thk. Süleyman b. Salih), Suud 1997.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî), I-VIII, Beyrut 1988.
- Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâğa*, (thk. M. Abdü'l-mün'im Hafâcî), I-III, Dâru'l-cîl, Beyrut ts.
- Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 380-383, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisu'l-lüga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-VI, Dâru'l-fikr, yy, 1979.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*, (thk. Mûsâ Muhammed Ali), Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1985.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XV, Dâru'l-fikr, Mısır 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2013.
- İsmail Durmuş, "Mecaz", *DİA*, XXVIII, 217-220, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî) I- II, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1997.
- _____, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbihi's-sünne*, (thk. Nûreddîn Tâlib), I-III, Dâru'n-nevâdir, Katar 2012.
- Kâdî İbn Şühbe, Takiyyüddîn, *Tabakâtü's-şâfiyye*, (thk. Hâfız Abdülalîm Hân), I-IV, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1986.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (nşr. M. Şerafettin Yaltkaya,) I-II, İstanbul 1941-43.
- Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Meali.
- Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- Meydânî, Abdurrahmân b. Hasen el-Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, Menşetü'l-Me'ârif, Dimeşk 1996.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2013.
- Müstakim Arıcı, "Bir Biyografinin Yeniden İnşası", *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Müstakim Arıcı, İsam Yayınları, İstanbul 2017.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1392.
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XIII, Dâru'l-müsennâ-Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut ts.
- Ramazân Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2013.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzzeddîn, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaûd ve Türkî Mustafa), I-XXIX, Dâru ihyâi't-türâs, Beyrut 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekir, *Miftâhu'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1987.
- Suyûtî, Celâleddîn, *Buğyetü'l-vuât fî tabakâtü'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*, (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), I-II, el-Mektebetü'l-asriyye, Lübnan ts.

Sübkî, Tâcüddîn, *Tabakâtü's-şâfiyye el-kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Daru hicr, 1992.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2013.

Yavuz Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-nebeviyye", *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2, Erzurum 2001.

Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, VI, 100-103.

—, "Kâdî Beyzâvî", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5-6, İstanbul 1987-1988.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-melâyîn, ts.